

EBÛ ABDULLAH, Muhammed b. Ali

bella, müslümanları birbirine düşürmek için Ebû Abdullah'ı serbest bıraktılar. Ayrıca ona amcasına karşı yapacağı mücadelede askerî yardımda bulunmayı da vaad ettiler. Ebû Abdullah Gırnata'nın doğusundaki bazı kaleleri zaptederek meşrû hükümdarın kendisi olduğunu ilân etti ve Gırnata halkını amcasına karşı kışkırttı. İç karışıklıkların tekrar başlamasını fırsat bilen hıristiyan orduları müslümanların elindeki bazı şehir ve kalelere saldırarak 891'de (1486) Levşe, 892'de (1487) Malaga, 895'te (1490) Menkeb, Basta, Vâdiâşi ve bir süre sonra Endülüs müslümanlarının Kuzey Afrika ile temaslarını sağlayan en önemli stratejik mevkilerden biri olan Meriye'yi istilâ ettiler. Vâdiâşi'nin düşmesi üzerine Zagal teslim olmak zorunda kaldı. Kendisine bazı imtiyazlar tanındıysa da hıristiyan himayesinde yaşamaya tahammül edemeyerek Mağrib'e kaçtı.

Zagal'in bertaraf edilmesinden sonra 895 (1490) yılı başlarında Kastilya kralı bir elçi göndererek Ebû Abdullah'tan elinde bulunan yerleri teslim etmesini istedi. Ebû Abdullah bu talebi reddetti ve muhtemel bir hıristiyan kuşatmasına karşı savunma tedbirleri aldı. Kastilya kuvvetleri Receb 895'ten (Haziran 1490) itibaren Gırnata ve civarını baskı altına aldılar. Müslümanlar şehri bütün güçleriyle savundularsa da çok kayıp verdiler, erzak sıkıntısının da baş göstermesi üzerine Kastilya kralı ile görüşmeyi kabul etmek zorunda kaldılar. 25 Ekim 1491 tarihinde yapılan antlaşma gereğince 2 Rebülevvel 897'de (3 Ocak 1492), Endülüs'te İslâm hâkimiyetinin son kalesi olan Gırnata'nın hıristiyanlara teslim edilmesi kararlaştırıldı. Hıristiyan kaynaklarında yer alan bir rivayete göre Ebû Abdullah Gırnata'dan ayrılırken Elhamra Sarayı'na bakarak ağlamaya başlamış, bunu gören annesi ona, "Erkekler gibi savunamadığın şehir için şimdi kadınlar gibi ağla" demiştir.

Kastilya kralı önce Ebû Abdullah'a birçok imtiyaz tanıdı. Ancak çok geçmeden onu Mağrib'e göç etmeye zorladı. 15 Nisan 1493 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Mağrib'e geçerek Fas'a yerleşen Ebû Abdullah 940 (1534) yılında burada vefat etti. Cezayir'in Tlemsen şehrinde öldüğünü ve mezarının burada bulunduğunu ileri sürenler varsa da, bu doğru değildir (İA, IV, 9). 924 (1518) ve 943 (1536-37) yıllarında öldüğüne dair rivayetler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Makkarî, *Nefhu't-ṭib* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1949, II, 609 vd.; Luis del Marmol Carvajal, *Historia de la Rebelión y Castigo de Los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1797, bl. I, XII, XIV; W. Irving, *A Chronicle of the Conquest of Granada*, Philadelphia 1829; H. Lea, *The Moriscos of Spain*, London 1901; *Aḥbârü'l-ʿaṣr fi inkiḏâʿi devleti Benî Naşr*, Kahire 1943; S. M. İmamuddin, *A Political History of Muslim Spain*, Dacca 1961, s. 173 vd.; M. Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs ve târîḫü'l-ʿArabî'l-mütenaṣṣırîn*, Kahire 1966, s. 188-264; Anwar Chejne, *Historia de la España Musulmana*, Madrid 1980, s. 91 vd.; Muhammed A. Hatâmîle, *et-Tenşirü'l-kaşrî li-müslimî'l-Endelüs*, Amman 1980, s. 19 vd.; Hittî, *İslâm Tarihi*, III, 876-880; Abdurrahman Ali el-Haccî, *et-Târîḫü'l-Endelüstî*, Kahire 1983, s. 552 vd.; Âdil Saïd Biştâvî, *el-Endelüsiyyü-ne'l-mevârike*, Kahire 1403/1983, s. 62 vd.; D. Leopoldo, *Reseña Histórica de la Conquista del Reino de Granada por Los Reyes Católicos*, Granada 1984; Rachel Arié, *Historia de España-España Musulmana*, Barcelona 1984, III, 42-44; C. Sanchez-Albornoz, *La España Musulmana*, Madrid 1986, II, 577-621; Abdullah E. et-Tabbâ, *el-Ḳuṭûfû'l-yâniʿa*, Beyrut 1986, s. 113 vd.; Seco de Lucena, "La Sultana Madre de Boabdil", *Al-Andalus*, XII/2 (1947); C. F. Seybold, "Ebû Abdullah", *IA*, IV, 8-9.

MEHMET ÖZDEMİR

EBÛ ABDULLAH el-BASRÎ

(أبو عبدالله البصري)

Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî
b. İbrâhîm el-Basrî el-Kâğadî
(ö. 369/979-80)

Mu'tezile'nin
önde gelen kelâm âlimlerinden,
Hanefî hukukçusu.

Kaynaklarda doğumuyla ilgili olarak 289 (902), 293 (905) ve 308 (920) yılları zikredilmektedir. "Gübre böceği" mânasına gelen Cual lakabı ile anılırsa da Mu'tezile ve Hanefî kaynakları bu lakaptan söz etmezler.

Büyük ihtimalle, 311 (923) yılından itibaren devamlı bir tehlike teşkil eden Karmatîler'in şerrinden kurtulmak için genç yaşta Basra'dan ayrıldı. O dönemde Askerimükrem'de bulunan ve Mu'tezile'nin Basra ekolünün temsilcileri sayılan Ebû Hâşim el-Cübbâî ile öğrencisi Ebû Ali İbn Hallâd el-Basrî'den istifade etti. Gayreti ve çalışkanlığı sayesinde onların seviyesini aştı (Kâdî Abdülcebbar, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 325). Ömrünün büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirdi. Uzun müddet meşhur Hanefî fakihî Ebû'l-Hasan el-Kerhî'nin derslerine devam ederek Ha-

nefî fikhını öğrendi. Zühd ve ibadet yanında öğretim faaliyetlerine ağırlık verdi. Derslerini kısa kesmesine rağmen yazılarını uzun yazıyordu. Gündüzleri ikindiye kadar istirahat eder, gece boyunca da ders okutur ve telifle meşgul olurdu.

Mu'tezile akımının IV. (X.) yüzyıl başlarından itibaren hayli itibar kaybına uğraması yanında, mezhebin Bağdat karnadının mümessili olan İbnü'l-İhşîd ve öğrencilerinin Ebû Hâşim'in düşüncelerine şiddetle karşı çıkmaları yüzünden Ebû Abdullah el-Basrî'nin bu devredeki çalışmaları sırasında büyük sıkıntılarla karşılaştığı görülmektedir. Hamdâni Emîri Seyfûddeve, Kerhî'den "her müctehidin isabetli olduğu" tarzındaki kanaatin açıklamasını isteyince Kerhî bu işi Ebû Abdullah'a havale etmiş, o da konuya *el-Uşûl ve Naḳdû'l-füyâ* adlı eserleriyle açıklık getirmiş (a.g.e., s. 326), bu sayede emirle iyi münasebetler kurmuştur. Hayatının sonunda felç geçiren Kerhî için gerekli olan malî desteği Seyfûddeve'nin sağladığı kaydedilmektedir (Hatîb, X, 355). Ayrıca Ebû Abdullah'ın, daha sonra meşhur olacağı mütedil Şii temayüllerinin de bu irtibattan doğduğu düşünülebilir. Kendisi bu temayüllerini Bûveyhîler'le Zeydîler'in ilgisini çekmek için de kullanmıştır. Muizzüddeve'nin Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra (334/945) onun veziri Hasan b. Muhammed el-Mühellebî'nin desteğini kazanan Ebû Abdullah, 347 (958) yılında Bağdat'a gelen Sâhib b. Abbâd ile de dostluk kurmuştur. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, belki de Sâhib b. Abbâd'ı ve ona olan yakınlığıyla tanınan kimseleri sevmemesi yüzünden, Ebû Abdullah'tan söz ederken onu hıyalci, belâgat konusunda zayıf, münazarada kaba, şöhrete düşkün, tarafgir ve politik nüfuzunu ustalıkla kullanan biri olarak tavsif eder (*el-İmtâʿ ve'l-muʿâne-se*, I, 40).

Ebû Abdullah Bağdat'ta vefat etti. Cenaze namazı Mu'tezilî nahiv âlimlerinden Ebû Ali el-Fârisî tarafından kıldırıldıktan sonra hocası Ebû'l-Hasan el-Kerhî'nin türbesine defnedildi.

Ebû Abdullah el-Basrî'nin fikirleri, öğrencisi Kâdî Abdülcebbar el-Hemedânî'nin muhtelif eserlerinde yer alan iktibaslar halinde görülür. Kâdî Abdülcebbar hocasına karşı şükran borcunu belirtmekle beraber (*el-Muğni*, XX/2, s. 257) sık sık onun görüşlerine muhalefet eder. Onun, bazı eserlerini Bağdat'ta kaldığı

sırada hocasının huzurunda kaleme aldığı, *el-Muğnî*'yi de hocası hayatta iken yazmaya başladığı bilinmektedir (Hâkim el-Cüşemî, s. 366).

Ebû Abdullah'ın orijinal görüşleri hakkında tam bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür. Bir Mu'tezile kelâmcısı olmakla birlikte Ebû Ali el-Cübbâ'yi tenkit etmiş, hocası Ebû Hâşim'le de fikir ayrılıkları olmuştur. *Kitâbü't-Tafzîl*'inde daha çok Zeydî Şîî tamayülleri müdafaa eden tartışmalara yer vermiş, Şîî rivayetlere dayanarak onların doğruluğunu ispat için çaba göstermiştir. Hz. Ali ile Ebû Bekir'in faziletlerini "muvâzenetü'l-a'mâl" denilen ve başardıkları işleri ölçü alan bir usul uygulayarak karşılıklı bir değerlendirmeye tâbi tutmuş ve bu konuda Hz. Ali'nin daha üstün olduğunu ilân eden Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin düşüncesine katılmıştır (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XX/1, s. 216). Buna karşılık Hz. Ömer'in İslâm'ın ilk yıllarında müslüman olduğunu ve Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm'la evlendiğini Muizzüddavle'nin huzurunda açıkça ortaya koyarak Râfizîler'e teslim olmamıştır. Bilgi problemlerine muhtemelen, rakip İbnü'l-İhşîd ekolü mensuplarından Ebü'l-Hasan Ali b. Kâ'b dolayısıyla büyük ilgi göstermiş, muhalifi olan bu zatın Câhiz'in görüşlerini savunması karşısında Cübbâ'nin, Câhiz'e ait *Kitâbü'l-Ma'rife*'yi tenkit için yazdığı *Nağzü'l-Ma'rife* adlı eserini, büyük ihtimalle kendi görüşlerini de belirterek *Kitâbü'l-Ma'rife* adlı çalışmasında nakletmiştir.

Fikhî yorumlarında hocası olmasına rağmen Kerhî'den ayrılır ve birçok konuda ondan üstün olduğu görülür. Hocasının bazı görüşlerini sadece "Ebü'l-Hasan'dan" kaydıyla nakleder. Bazı tariflere verdiği anlamlarla sonraki nesillere tesir eden Ebû Abdullah hâs, âm, icmâ, kıyas, illet ve nesih konularında görüşlerini belirterek özellikle nesih ve hadislerin kabulü hususunda çağdaşlarından pek çoğu ile ihtilâfa düşmüştür. İslâm âlimlerinin ekserisinin, ahkâm dışındaki haberlerde nesih cereyan etmeyeceği şeklindeki görüşlerine karşı çıkan Ebû Abdullah, zulmün kötülüğüne ve Allah'ın zâtî sıfatlarına dair haberlerde neshin asla câiz olmayacağını kabul etmekle birlikte, hüküm ihtiva eden yahut etmeyen gelecek ve geçmişe ait haberlerin ifadelerinde, nesih terimini kullanmamakla birlikte benzer nitelikli bir değişikliğin olabileceğini ileri sürmüştür

(bu hususlara ilişkin dağınık haldeki düşünceleri için bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, tür.yer.; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, I-II, İndeks). Bu konularla ilgili olarak kaleme aldığı *el-Uşûl* ve *Nakdü'l-füyâ* adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır. Fıkhın fûrûuna dair görüşlerini ise Kerhî'nin *Muhtaşar*'ına yazdığı şerhte formüle etmiştir. Nebz içmeyi ve namazda sûrelerin Farsça tercümesini okumayı Hanefî fıkhına uygun olarak câiz görmesi yanında, İmâmiyye'nin müt'a nikâhını meşrû sayan görüşünü reddederek bu hususta Zeydiyye fıkhına uyduğu bu konularda yazdığı monografilerden anlaşılmaktadır (İbnü'n-Nedîm, s. 294).

Kelâm konusunda bazı şahsî görüşleri bulunmakla birlikte çoğunlukla Basra Mu'tezile ekolünü takip eden Ebû Abdullah âlemin ebediliği görüşüne şiddetle karşı çıkmış, bu konuyla ilgili eserlerinin ikisini İbnü'r-Râvendî ile Ebû Bekir er-Râzî'ye reddiye olarak yazmıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 248). Bütün maddî çağrışımlardan sakınmak amacıyla yaratılışı fikrin eseri olarak açıklarken felsefî kritikleri dikkate aldığı görülmektedir.

Eserleri. Ebû Abdullah'ın yirmi civarında eseri olduğu kaynaklarda zikredilmekle beraber bunlardan günümüze intikal edenin bulunup bulunmadığı tesbit edilememiştir. Kelâmı ilgili olduğu anlaşılan eserlerinin bir kısmı şunlardır: 1. *Nağzu kelâmî'r-Râvendî*. İbnü'r-Râvendî'nin maddenin ezeliyetine dair görüşünü reddetmek için kaleme alınmıştır. 2. *Nağzu Kitâbi'r-Râzî*. Ebû Bekir er-Râzî'nin, ilâhî fiillerin ve dolayısıyla bunlara konu teşkil eden nesne ve olayların ezeliyetine dair görüşünü reddeden Belhî'nin yine Râzî tarafından verilen cevabına reddiyedir. 3. *el-Kelâm fî enne'llâhe te'âlâ lem yezel mevcûden velâ şey'e sivâhu ilâ en haleka'l-halk*. Bir önceki eserin bakış açısı doğrultusunda kaleme alınmış olmalıdır. 4. *Nağzü'l-Mu'cize*. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-Mu'cize* adlı eserine reddiyedir. Bu sahaya ilgili diğer eserleri de şunlardır: *el-Cevâb 'an mes'ele'teyi's-Şeyh Ebi Muhammed er-Râmhürmüzî*, *Kitâbü'l-İmân*, *Kitâbü'l-İkrâr*, *Kitâbü'l-Ma'rife*.

Kaynaklarda fıkha dair şu eserleri zikredilir: *Şerhu Muhtaşari Ebi'l-Hasan el-Kerhî*, *Kitâbü'l-Eşribe* ve *tahlîli nebîzi't-temr*, *Kitâbü Tahrimi'l-müt'a*, *Kitâbü Cevâzi's-şalât bi'l-Fârisiyye*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), s. 222, 248, 261, 294; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-vezireyn* (nşr. M. Tâvî't et-Tancı), Dimaşk 1385/1965, s. 200; a.mlf., *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*, Kahire 1953, I, 40; a.mlf., *Mukâbesât*, Bağdad 1970, s. 159; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, tür.yer.; XX/1, s. 131, 216; XX/2, s. 216, 257; a.mlf., *el-Muğnî*, s. 239, 332, 344; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 548; a.mlf., *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (*Fazlü'l-i'tizâl* ve *tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 325-328; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, I-II, bk. İndeks; Hatib, *Târîhu Bağdad*, VIII, 73; X, 355; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 143; Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu'l-uyun* (*Fazlü'l-i'tizâl* ve *tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 366, 371; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 101; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 224; a.mlf., *el-İber*, II, 351; Safedî, *el-Vâfi*, Beyrut 1984, XIII, 17; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 303; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 68; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil*, Bağdad 1385, II, 91; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 307; J. van Ess, "Abû 'Abd Allâh al-Basrî", *El² Suppl.* (İng.), s. 12-14.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

EBÜ ABDULLAH el-BERİDİ

(أبو عبدالله البريدي)

(ö. 332/944)

Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh ve halefleri zamanında Irak'ta önemli rol oynayan Beridîler ailesinin reislerinden (bk. BERİDİLER).

EBÜ ABDULLAH eŞ-Şİİ

(أبو عبدالله الشيعي)

Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Muhammed b. Zekerriyyâ (ö. 298/911)

Kuzey Afrika'da Fâtımî hâkimiyetinin kurulmasını sağlayan İsmâilî dâisi.

Aslen Yemen'in San'a şehriden olduğu için San'ânî, Basra yahut Küfe'de pazarı kontrol görevini yürüttüğü için Muhtesib, İsnâaşeriyye mezhebini öğrettiği için Muallim, Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren bir Yemenli olması sebebiyle Meşrikî, yünlü ve kaba elbise giymesinden dolayı Süfî diye de anılır. Başlangıçta Küfe'de zühd ve takvâ hayatı yaşayan bir süfî ve önceki mezhebi İsnâaşeriyye'yi öğreten bir muallimdi. Küfe'de İsmâilî Dâisi Ebû Ali ed-Dâî'nin komşusu olduğu sırada Ebû Ali'nin damadı ve Mısır Dâisi Firûz'la yakınlık kurdu. Bü-